

ŠTO JE PRAGMALINGVISTIKA

UDK 801:007

Izvorni znanstveni članak. Primljen 15. 1. 1987.

Predmet pragmalingvistike je komunikativna funkcija jezičnih sredstava, osobito iskazivanje komunikacijske namjere (ilokucija). U različitim su jezicima sredstva za izvođenje ilokucija različito konvencionalizirana, što dovodi do komunikativne interferencije. Naglašava se potreba kontrastivnih istraživanja na pragmatičkom planu.

Spoznaja da poznavanje gramatike i vokabulara nekog jezika ne garantira i situacijski primjereno komuniciranje nije nova, ali joj se ponovo poklanja osobita pažnja u okviru novonastalih lingvističkih disciplina što u centar interesa stavljaju čovjeka i njegovu svakodnevnu komunikativnu praksu. Jedna od tih disciplina je i pragmalingvistika ili lingvistička pragmatika koja se, najprije u Njemačkoj, razvila na osnovi recepcije američkog pragmatizma (Peirce, Morris), logičkog empirizma (Carnap, Wittgenstein), filozofije običnog govora (Austin) i teorije komunikacijske namjere (Searle, Grice). Dok se međusobnim odnosima jezičnih znakova bavi sintaksa, njihovim sadržajem semantika, pragmatika se koncentrira na relaciju znakova prema njihovim korisnicima. Predmet je pragmalingvistike, dakle, jezik u upotrebi, prije svega u tzv. face-to-face interakciji,¹ tj. korelacije jezičnih sredstava i izvanjezičnih situacija. Takva je analiza nužno interdisciplinarna i uključuje i nelingvističke kategorije.

Kao »praktična čovjekova svijest« jezik je instrument za realizaciju konkretnih govornikovih intencija ovisan o uvjetima u kojima se upotrebljava. Pravila, uvjeti i posljedice komuniciranja u središtu su interesa teorije govornih akata. Govorni je akt osnovna jedinica komunikacije koja osim iskaza (riječi, rečenice) sadrži i propoziciju (kognitivni sadržaj iskaza), ilokuciju i perlokuciju. Iskazujući neki sadržaj, govornik samim tim izvodi i neku radnju, koja predstavlja njegov stav prema proporciji i omogućuje da slušalac iskaz interpretira kao tvrdnju, pitanje, molbu i sl. Taj djelatni aspekt svakog govornog akta, ilokucija, dominira u govoru jer izriče komunikativnu namjeru govornika u odnosu prema slušaocu (i time bitno određuje njihovu međusobnu relaciju i tok interakcije) pa se, govoreći o govornom aktu, zapravo misli na ilokuciju. Iskazi isto tako mogu imati i neko dodatno, namjerno ili slučajno, kauzalno djelovanje na osjećaje, misli i postupke slušaoca (npr. nekoga uvrijediti, polaskati mu). To je perlokucija.

Da bi bio intersubjektivno sredstvo komuniciranja i djelovanja, govorni akt mora biti konvencionalan. Ta se konvencionalnost očituje na dva plana: 1. na gramatičkom, jer se iskazuje u skladu s jezičnim pravilima i 2. na komunikativnom, jer se usklađuje s društvenim normama važećim u danoj situa-

¹ Dijalog se smatra praoblikom svih verbalnih komunikativnih djelatnosti na kojega se svi ostali oblici mogu svesti.

ciji. Poznavanje socijalnih normi i pravila za uspješno izvođenje i primjerenu upotrebu različitih ilokucija (i posljedica koje iz te upotrebe proizlaze) dio su komunikativne kompetencije svakog izvornog govornika nekog jezika a stječu se u procesu socijalizacije. Pritom poznavati pravila znači znati ih primijeniti, a ne nužno biti ih svjestan i znati ih objasniti. Komunikativna kompetencija je i proklamirani (ali u našim uvjetima i teško dostižan) cilj nastave stranih jezika, kojem se lakše možemo približiti, ako su nam poznati izvori interferencije između dva jezika. Do komunikativne interferencije između ostalog dolazi i zato što su oblici izvođenja (u principu univerzalnih) govornih akata u dva jezika različito konvencionalizirani.

Kao izraz govornikove intencije ilokucija nije samo sredstvo za uspostavljanje kontakta među sugovornicima već i za koordiniranje ostalih djelatnosti i samo je jedan od elemenata komunikacijske situacije. Ostali su elementi sugovornici (sa svojim znanjem, psihofizičkim osobinama, očekivanjima i motivima), vrijeme, mjesto, hijerarhijski odnos među sugovornicima i sl. Svi ti faktori neposredno se reflektiraju na iskazu, ali i sam iskaz — obavezama koje iz njega proizlaze — utječe na mijenjanje okoline (npr. djelovanjem na stavove partnera). Rezultat takve uske povezanosti sociosituativnih odnosa² i jezika su tipični i predvidivi tipovi ilokucija koji su, klasificirani po funkcijama, svrsishodni i u nastavi stranih jezika, jer zapravo predstavljaju popis onoga što se jezikom može učiniti. Kako se to može učiniti, tj. kojim se jezičnim sredstvima u kojem kontekstu izvode koje ilokucije predmet je pragmatike svakog pojedinog jezika. Klasificiranje govornih akata još uvijek pripada među ključne pragmatičke zadatke. Ilokucijski tipovi okupljaju govorne akte na osnovi globalnog cilja koji se njima nastoji postići (npr. slušalac čini p) i predstavljaju neku vrstu sinonimnog niza, dok pojedine ilokucije unutar njih označavaju različita sredstva za ostvarenje te intencije. Iako ima više pokušaja klasificiranja, za praktičan je rad možda najprihvatljivija Hellmichova. On razlikuje ove tipove³:

1. reprezentativi (cilj: reći kakvo je stanje stvari): izvještaj, opis, tvrdnja, obrazlaganje, pripovijedanje ...
2. reaktivni (cilj: reagirati na prijedloge, događaje, izjave): odobravanje, neslaganje, sumnja, protuslovlje ...
3. ekspresivni (cilj: izraziti emocije i stavove): pohvala, prekor ...
4. direktivni (cilj: navesti slušaoca da nešto učini za govornika): zapovijed, molba, zahtjev, želja, zabrana, provokacija ...
5. propozitivni (cilj: potaći kod slušaoca praktične zaključke u pogledu buduće radnje): savjet, preporuka, prijedlog ...
6. komisivni (cilj: obavezati se na neku buduću radnju): obećanje, garancija, prijetnja ...
7. satisfaktivni (cilj: iskazati slušaocu kompenzaciju za nešto): zahvala, isprika, opravdanje ...
8. erotetski akti (cilj: dobiti informaciju): pitanje

² Tako je za ilokutivni akt zapovijed nadređeni položaj govornika u odnosu na slušaoca konstitutivan element.

³ Usp. Hellmich, str. 229

9. kontaktivi (cilj: uspostaviti ili završiti kontakt): oslovljavanje, pozdrav, predstavljanje, opraštanje ...
10. deklarativi (cilj: izazvati promjene): davanje otkaza, otvaranje skupova, objava rata ...

Ilokutivni se potencijal najizravnije iskazuje tzv. performativnim glagolima. Oni ne samo što opisuju neku radnju nego se ona u momentu njihova izricanja time i obavlja, a često se ne može ni izvesti drugim sredstvima. (Dati savjet, obećanje, određi se nečega npr. može se samo verbalno.) U njemačkom se javljaju u obliku:

Ich/wir ... (hiermit), dass ... ; Ich/wir ... (hiermit), ... zu + inf. ili Es wird ... (hiermit), dass ...

Nekoliko primjera za direktive:

Ich fordere Sie auf, binnen 5 Tagen die notwendigen Unterlagen beizubringen.

Ich befehle Ihnen, das Lokal sofort zu verlassen.

Wir bitten, das Rauchen im Wartezimmer zu unterlassen.

Hiermit wird angeordnet, dass Müll nur noch aus Mülleimern abgefahren wird.⁴

U svim ovim primjerima radi se o oficijelnim zahtjevima i tu je eksplicitan izraz primjeren, dok se u svakodnevnoj komunikaciji preferiraju manje direktni pseudoperformativi kao *meines Wissens* (za: *Ich weiss, dass ...*), *vermutlich* (za: *Ich vermute, dass ...*), *Das ist falsch* (za: *Ich stimme dir nicht zu*) i dr. Ovdje se međusobni odnos partnera reflektira i u reduciranosti iskaza: što je odnos prisniji, to je redukcija veća.

Uz performativne glagole konvencionalni pokazatelji ilokucije (ilokutivni indikatori) su glagolski načini, prilozi, partikule, uzvici, intonacija, cjelokupan situativni kontekst. Osim njih u govornim se aktima aktualiziraju još neke univerzalne strukture koje služe konstituiranju i pragmatičkom situiranju iskaza (pragmatičke univerzalije): lične zamjenice i izrazi za uspostavljanje kontakta (određuju govornika i slušaoca i uspostavljaju intersubjektivni odnos), deiktički izrazi, brojevi, član (ukazuju na prostor i vrijeme).⁵

Za pragmalingvistički pristup jeziku karakteristični su osim shvaćanja govora kao djelovanja slijedeći stavovi:

1. Gramatički su oblici polifunkcionalni. Tako se u njemačkom upitnim oblikom osim ilokucije pitanje⁶ u odgovarajućoj situaciji mogu realizirati i molba (*Kannst du mir bitte die Zeitung mitbringen?*), tvrdnja (*Was gibt es Schöneres als am Strand zu liegen?*), zahtjev (*Willst du jetzt wohl still sein?*), prijedlog (*Was hältst du vom Skifahren?*), ponuda (*Möchtest du einen Whisky haben?*), prijetnja (*Willst du eine Tracht Prügel?*), upozorenje (*Willst du dich denn erkälten?*) i sl.

⁴ Usp. Ader, str. 81.

⁵ Usp. Habermas, str. 109.

⁶ Pretpostavka za ilokutivni akt pitanje je da govornik ne raspolaže traženom informacijom, a da je slušalac može dati. Izuzetak su ispitna pitanja.

2. Potpuno isti iskaz može biti izraz različitih intencija i imati različite funkcije: *Du solltest jetzt gehen* kao realizacija govornog akta savjet, upozorenje, preporuka, opomena, instrukcija i dr.

3. Različiti su iskazi funkcionalno ekvivalentni i postižu iste komunikativne efekte. Već je klasičan Wunderlichov primjer takvih funkcionalnih ili pragmatičkih parafraza za realizaciju zahtjeva u situaciji kad majka želi da joj dijete zatvori prozor:

- (1) *Monika, mach das Fenster zu!*
- (2) *Monika sei mal so nett und mach das Fenster zu!*
- (3) *Monika, machst du mal das Fenster zu?*
- (4) *Monika, bist du mal so nett und machst das Fenster zu?*
- (5) *Monika, kannst du mal das Fenster zumachen?*
- (6) *Monika, würdest du bitte mal das Fenster zumachen?*
- (7) *Monika, kannst du denn nicht das Fenster zumachen?*
- (8) *Monika, du könntest mal das Fenster zumachen.*
- (9) *Monika, du kannst das Fenster zumachen.*
- (10) *Monika, ich wäre dir dankbar, wenn du mal das Fenster zumachst.*
- (11) *Monika, ich denke, du solltest mal das Fenster zumachen.*
- (12) *Monika, ich möchte, dass du das Fenster zumachst.*
- (13) *Monika, warum machst du nicht das Fenster zu?*
- (14) *Monika, warum steht das Fenster denn immer noch auf?*
- (15) *Monika, das Fenster steht auf!*
- (16) *Monika, ich wundere mich, dass es dich gar nicht stört, dass das Fenster aufsteht.*
- (17) *Monika, es zeiht.*
- (18) *Monika, merkst du denn gar nicht, dass es zeiht?*

4. Komunikacija je dinamičan proces u kojem neverbalni elementi nisu samo kulisa već integralan dio koji često verbalan iskaz potpuno zamjenjuju. Kinemi (geste, mimika), nerijetko imaju ilokutivnu funkciju (uzdignuta pesnica kao prijatnja), a to vrijedi i za paralingvizme (*hmm* kao izraz suglasnosti, neslaganja, sumnje i sl.).

Osim podjele po komunikativnoj funkciji, govorni se akti prema njihovom mjestu u sekvenci razgovora i utjecaju na razvoj interakcije dijele na inicijativne i reaktivne. Tako se kontaktivi, direktivi i pitanja gotovo uvijek javljaju u inicijativnoj poziciji i na njih govornik, na temelju osnovnih interakcijskih normi, očekuje verbalnu reakciju, dok se reaktivni (komisivi, reaktivni i satisfaktivni u Hellmichovoj taksonomiji) u relaciji prema inicijativnima tek konstituiraju. No vrlo često i reaktivni sadrže inicijativne momente (nove informacije, protupitanja i dr.) i modificiraju prethodni iskaz, jer ne treba zaboraviti da je svaki akt samo dio interakcije što se potpuno osmišljava tek uzajamnim djelovanjem svih elemenata.

Ova se podjela u pragmadidaktici često koristi za uvježbavanje minimalnih sekvenci. One su jezgra svakog dijaloga i sredstvo njegove organizacije jer omogućuju izmjenu sudionika u ulozi govornika. Sve što govornik kaže »kad je na njemu red« zove se korak (turn). Na predbacivanje se tako kao sljedeći korak može očekivati ovakva reakcija:⁸

⁷ Usp. Wunderlich, Sprechakte, str. 126

⁸ Usp. Schoenke, str. 363. Situacija: 2 tinejdžerke su se dogovorile da idu na kupanje. Jedna veoma kasni.

odbijanje: *Ich schrei dich ja auch nicht an. Sei gefälligst still.*

predbacivanje: *Du bist auch schon mal...*

prijetnja: *Du bist die längste Zeit meine Freundin gewesen.*

formalna isprika: *Entschuldigung.*

opravdanje: *Ich wollte los, aber ich musste auf meine kleine Schwester aufpassen*

iskrena isprika: *Weisst du, ich hatte es ganz vergessen, das tut mir sehr leid.*

lažna isprika: *Meine Uhr geht nach.*

Reaktivni, dakle, nikako nisu puka reakcija na stimulans, već, kao i svaka djelatnost, uključuju mogućnost izbora i odlučivanja.

Kompleksne se ilokucije realiziraju sekvencama jednostavnih govornih akata koje su sada dio govornikove strategije usmjerene prema ostvarenju dominantne intencije. Za inzistiranje su npr. nužna najmanje 4 koraka: molba (zahtjev-odbijanje-objašnjenje) apel (zahtjev) prijetnja — pristanak:

A *Warte doch auf mich!*

B *Nein, ich werde nicht warten.*

A *Wenn du nicht wartest, komme ich in Schwierigkeiten.*

B *Na, gut.*

Ovakvi kompleksni govorni akti zapravo su pravi mali razgovori. H. Steger je na osnovi situacijskih obilježja (jedinstvo mjesta i vremena, broj sudionika, stupanj javnosti i bliskosti, broj govornika, dominantna intencija) razradio tipologiju osnovnih oblika svakodnevnih verbalnih komunikacija. Tako dobiveni monolozi, asimetrični (partneri nisu ravnopravni) i simetrični dijalozi (ravnopravni partneri) opet se raščlanjuju prema dominantnim aspektima navedenih obilježja. Institut für deutsche Sprache u Freiburgu je pokrenuo projekt Grundstrukturen der deutschen Sprache kojim je potvrđena teza da tim situacijskim obilježjima odgovaraju i jezična. Svaki oblik pokazuje izvjesnu tipičnost u pogledu početka i završetka, mehanizma repliciranja, izbora sredstava za usmjeravanje toka razgovora, vrste učestalosti i ilokucija itd. Za neobavezni razgovor (small talk) je npr. karakteristična odsutnost dominantne teme, a izmjena pojedinih tema se najavljuje s *übrigens, in diesem Zusammenhang, a propos, jetzt kommt aber noch ein Punkt.*⁹ Ovdje su u najvećoj mjeri vidljive značajke spontanog iskazivanja: elipse, rečnični fragmenti, anakoluti, ponavljanja, zamuckivanja i dr., dok je na javnim mjestima komunikacija često maksimalno reducirana na pragmatičke formule tipa *Dreimal erster Berlin* (na kolodvorskom šalteru), *Eingeschrieben bitte* (na pošti) ili *Ein Helles* (u restoranu).

Razlika u organizaciji razgovora može dovesti do komunikativne interferencije. J. House u svom izvještaju o rezultatima jednog pilot-istraživanja o normama interakcije u njemačkom i engleskom upozorava na razlike u rasporedu ilokucija pri pozdravljanju:

A pozdrav

B pozdrav — raspitivanje o zdravlju

⁹ Usp. Schank, str. 48

A odgovor — raspitivanje o zdravlju
npr:

A *hello Steve*

B *oh hello Joe, how 're you doing
okay*

A *yeah I'm okay what about you*

njemački

A pozdrav

B pozdrav — raspitivanje o zdravlju

A odgovor

A *na grüss dich*

B *hallo wie gehts*

A *ach mir gehts gut so bloss...*¹⁰

Pri zahvaljivanju se u engleskom pojavljuju samo *thank you (very much)* ili *thanks (very much)* koji obično ostaju bez verbalne replike, a ako se ona javlja, onda je to gotovo uvijek *okay/that's okay*, npr:

A *well thank you very much Sir*

B *bye bye*

U njemačkom ne samo da se u formalnijim situacijama pojavljuju eksplicitne performativne formule (*ich danke Ihnen vielmals/ich bin ja so dankbar i dr.*), nego se na njih obavezno verbalno reagira (čak i na kompliment):

A *ja ich bedanke mich ganz herzlich Herr Seidel*

B *bitte bitte ja so den...*

ili:

A *ich weiss das Sie ein sehr ordentlicher Mann sind*

B *danke*

A *bitte*

Taj spor različite organizacije i eksplicitnosti (direktnosti) još je očitiji u situaciji kad je B učinio nešto što je loše za A. Predbacivanje engleskih informanata djeluje blijedno naspram napada njemačkih:

A *ich sehe du hast also meine Arbeit nich abgegeben obwohl ich dir das doch aufgetragen hatte*

B *ja das tut mir furchtbar leid aber morgen is ja auch noch n Tag nü*

A *ja dann isses zu spät bloss weil du da nich dran gedacht hast das find ich wirklich ne Unverschämtheit du hattest mir das wirklich fest versprochen*

A *you know that work I had to give in the end of term*

B *yees*

A *and I asked you to do it for me*

B *okay I'm sorry wasn't my fault the lecturer just wasn't there*

A *you could have put it in his room*

¹⁰ Usp. House, str. 79 i dalje

Autorica takve pojave tumači pripadnošću različitim kulturama. Oblici interakcije i njihova struktura očito su samo globalno univerzalni. Kulturnospecifične pojave općenito, pa tako i ove na planu organizacije, možda neće dovesti do nerazumijevanja, ali će sigurno utjecati na konačan komunikativni efekt.

Da rezimiramo: pragmalingvistička istraživanja se koncentriraju na prožimanje izvanjezičnog konteksta interakcije i jezične djelatnosti, na komunikativnu funkciju iskaza, na uvjete enkodiranja i dekodiranja, način iskazivanja komunikativne namjere, na međuovisnost jezičnih i sociokulturnih normi, ukoliko na one elemente što reflektiraju okolnosti iskazivanja. Rezultati ovakvih istraživanja su, nesumnjivo, vrlo korisni i u nastavi stranih jezika. Za pragmadidaktiku su ovdje prvenstveno interesantni rezultati kontrastivnih istraživanja. Ona su na tom planu, za razliku od kontrastiranja elemenata jezičnih sistema (koji su, naravno, pretpostavka komunikaciji), tek započela.

Literatura

- Ader, D. et al, Sprechakte als Unterrichtsgegenstand, u *Linguistische Berichte* 30, str. 77—85
- Austin, J. L., *How to Do Things with Words*, New York, 1965.
- Habermas, J., »Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz«, u Habermas/Luhmann: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, Frankfurt 1971, str. 101—142.
- Helbig, G., »Kommunikativer Grammatikunterricht«, *DaF* 1/1986, str. 14—23.
- Hellmich, H., »Text und Sprechhandlung im Fremdsprachenunterricht«, u *DaF* 4/1985, str. 227—232.
- House, J., »Interaktionsnormen in deutschen und englischen Alltagsdialogen«, u *Linguistische Berichte* 59, str. 76—91.
- Kussmaul, P.(Hg), *Sprechakttheorie*, Wiesbaden, 1980.
- Pelz, M.(Hg), *Pragmatik und Lernzielbestimmung im Fremdsprachenunterricht*, Heidelberg, 1977.
- Schank, G., »Zur Binnensegmentierung natürlicher Dialoge«, u Berens et al, *Projekt Dialogstrukturen*, München, 1976, str. 73—105.
- Schoenke, E., »Sprachliche Handlungsfelder im Deutschunterricht«, u *Diskussion Deutsch* 60, str. 356—369.
- Searle, J. R., *Speech Acts*, Cambridge, Mass. 1969.
- Searle, J. R., *Expression and Meaning*, Cambridge, Mass. 1979.
- Wunderlich, D., »Sprechakte«, u Maas/Wunderlich: *Pragmatik und sprachliches Handeln*, Frankfurt, 1972, str. 69—188.
- Wunderlich, D.(Hg), *Linguistische Pragmatik*, Wiesbaden,² 1975.
- Wunderlich, D., *Studien zur Sprechakttheorie*, Frankfurt, 1976.

WAS IST PRAGMALINGVISTIK?

Zusammenfassung

Gegenstandsbereich der Pragmalinguistik ist die kommunikative Funktion der sprachlichen Äußerungen, besonders Übermittlung der empfängergerichteten Senderintention. Einzelsprachliche Konventionen für den Vollzug von Illokutionen sind verschieden, was interferentielle Kommunikationsstörungen verursachen kann. Deshalb sind kontrastive Untersuchungen auf pragmatischer Ebene unentbehrlich.